МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХАТТУНИНСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА»
С. ХАТТУНИ ВЕДЕНСКОГО РАЙОНА ЧЕЧЕНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

РАССМОТРЕНО на заседании МО Руководитель МО Х.А. Синабаригова _________ Протокол № 1 от 26.08.2022 г.	СОГЛАСОВАНО заместитель директора по УВР _____________ Х.А.Синабаригова 28.08.2022 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Чеченский язык 5 класс

(наименование предмета / класс)

Ф.И.О. преподавателя: **Хумаидова Зайнап Султановна**
Должность: **учитель чеченского языка, литературы**

2022-2027 учебные год

КХЕТОРАН КЕХАТ

Йукъарчу дешаран коьртачу тІегІанера ненан (нохчийн) меттан белхан программа кхочушйина:

йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт буха тІехь долчу 2018 ш. 3 августера № 317-ФЗ йолу «Федеральни законан 11 а, 14 а статьяш йукъа хийцамаш балорх», «Россин Федерацехь дешарх лаьцна» Федеральни законаца а (31.05.2021 шарера № 286 йолу Россин Федерацин Серлонан министерствон Приказ «Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт тІечІагІйарх лаьцна, регистраци йина Россин Федерацин Юстицин министерствоно 05.07.2021 ш. №64100), Кхетош-кхиоран герггарчу программица (т1еч1аг1йина 2020 шеран июнера йукъарчу дешарехула болчу ФУМОн сацамца) а, Россин Федерацехь ненан мотт хьехаран Концепцица а (2016 ш. 9 апрелера № 637-р йолчу Россин Федерацин Правительствон сацамца тІечагІбинчу), 2019 ш. 1 октябрехь РФ Серлонан Министерствон Коллегино тІечагІйинчу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран Концепцица а, ПКУ «Нохчийн меттан» Іилманийн кхеташоно тІечІагІйинчу нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепцица а, 12.05.2022 шарера №3 йолу протоколца, догІуш ма-хиллара;

Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан, коьртачу дешаран программин буха т1ехь;

Хоттанерчу школан дешаран хьесапан буха т1ехь;

Хоттанерчу школан коьртачу дешаран программин буха т1ехь

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуьйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процессехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Іаморан личностни, метапредметни, предметни жамІашка кхачошдолу хІинцалера некъаш кхочушдан (кхин дІа – ФПДС КЙД);

2) билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Іаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дІасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Іаморан коьчал карайерзорхьама йалийнчу дешаран гІуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманантематикин планировани кечйан.

Личностни а, метапредметни а жамІаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна

йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

«НЕНАН(НОХЧИЙН)МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функциональни тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллех, суртхIотторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, ойла йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукъахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оьздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехьажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, ойлайар,иэс, суртхIоттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехьажийна бу функциональни говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах ойлайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукъараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гIуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догIуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехь, Iаморан чулацамехь (дакъош:«Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функциональни тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахьарчу гIуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин мероприятеш, конкурсаш, и. д.кх.

«НЕНАН (НОХЧИЙН)МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар;маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукъаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукъараллинуьйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан

стилистически гIирсех хаарш карадерзор;литературин меттан норманаш а, къамелан оьздангалла а практикехь карайерзор;жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехь тайп-тайпанчу
грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а
говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гIуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а
тIекаренан хьелашкахь гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативникарадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана
хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор;

ойланан гIуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехь дустаран,
анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функциональни говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехь йолчу текстийн
чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан
хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гIуллакххах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гIуллакххах кхетаран кепаш
карайерзор.

ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ«НЕНАН (НОХЧИЙН)МОТТ»

ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран
стандартаца догIуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а,литератураа» предметни областана, Iамо декхарийлахь долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца 5 классехь нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина102 сахьт (кIиранахь– 3 сахьт).

«НЕНАН (НОХЧИЙН)МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

5КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а (шуьйра дешан хIоттам, дукха маьIнаш долу дешнаш, дешан тIедеанчу маьIнийн кхиаме система, синонимаш а, антонимаш а, кицанаш а, аларш а).

Нохчийн меттан дошкхолладаларан хьелаш (йуьхьанцарчу ишколехь Iамийнчун барамехь). Лингвистикин коьрта

дакъош (фонетика, орфоэпи, графика, орфографи, лексикологи,

дошкхолладалар, морфологи, синтаксис, пунктуаци).Мотт билгалонан система санна. Мотт адамийн тIекаренан гIирс санна. Меттан а, къамелан а коьрта дакъош: аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени. Мотт а, къамел а. Барта а, йозанан акъамел.Къамелан гIуллакхан тайпанаш (къамел дар,ладогIар,

йешар, йаздар), церан башхаллаш.ЛадогIаран тайпанаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайпанаш: Iаморан, довзийтаран, хьажаран,
лехаман.

Барамехь 140 дашал кIезиг йоцчу ладоьгIначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхетар.

Текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккхар, текстан чулацамца дог1уш, хаттарш а, царна жоьпаш а х1иттор.

Йозанан кепехь йуьхьанцарчутекстан чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийтар.

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гIирсаш къастор.

Йозанехь вайзаманан нохчийн литературин меттан
норманаш ларйар.

Тайп-тайпанчу лексически дошамех пайдаэцар.

Карладаккхар

Къамелан дакъойх 1амийнарг карладаккхар.Ц1ердош,билгалдош.

Синтаксис а,пунктуации а. Къамелан оьздангалла.

Синтаксис лингвистикин дакъа санна.

Дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а нохчийн меттан
синтаксисан дакъош санна. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетаран коьрта тайпанаш(цIеран а, хандешан а).

Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн
тайпанаш, аларан Iалашоне а, эмоцин билгалонеа хьаьжжина.

Дийцаран, хаттаран, тIедожоран; айдаран а, айдаран йоцчу а
предложенийн маьIнин а,интонацина башхаллаш.

Предложенин коьрта меженаш (грамматически лард).

Подлежащи а, сказуеми а предложенин коьрта меженаш санна.

Сказуемин подлежащица барт хилар.

Грамматически лардийн масалле хьаьжжина,
предложенийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе.

Предложенин коьртаза меженаш

Йаьржина а, йаржаза а предложенеш. Предложенин коьртаза меженаш: къастам, кхачам, латтам. Къастам а, и

гайтаран тайпаналлин гIирсаш а. Кхачам а (нийса а, лач а), и гайтаран тайпаналлин гIирсаш а. Латтам а, и гайтаран тайпаналлин гIирсаш; маьIне хьаьжжина, латтамийн тайпанаш (хенан, меттиган, даран суьртан, Iалашонан, бахьанин, бараман).

Предложенин цхьанатайпана меженаш, къамелехь цара деш долу гIуллакх. Цхьанатайпанчу меженашца йолчу предложенийн интонацинбашхаллаш. Цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш.

ТIедерзарца йолу предложени, интонацин башхаллаш.

ТIедерзар а, и гайтаран гIирсаш а.

Цхьалхечу предложенин синтаксически анализ.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш пунктуационни кечйар. Диалог.

Йозанехь диалог пунктуационни кечйар. Пунктуаци лингвистикин дакъа санна.

Диалог.Монолог.Полилог.

Дахарехь биначу тидамийн буха тIехь а, Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетаме литература йешаран буха тIехь а барта монологаналарш кхоллар.

Йешна йа ладоьгIна текст,цу йукъахь дуьйцуш волчун йуьхь хуьйцуш а, барта схьайийцар.

Лингвистически теманашна а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу теманашна а диалогехь дакъалацар.

Маршалла хаттаран, Iодикайаран, дехаран, баркаллин къамелан кепаш.

Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюраш а).

Текст

Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан тема а, коьрта ойла а. Текстан микротема. Коьрта маьIна чулоцу дешнаш.

Къамелан функциональни-маьIнин тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойлайар; церан башхаллаш.

Текстан композиционни дIахIоттам. Абзац текст композиционни-маьIнин дакъошка йекъарангIирс санна.

Текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосугIирсаш: дешан кепаш, цхьанаораман(гергара) дешнаш, синонимаш,

антонимаш, йаххьийн цIерметдешнаш, дешан йухаалар.
Дийцаркъамелан тайпа санна. Дийцар.
Текстан маьIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн, абзацийн, текстехь предложенеш вовшахтосучу гIирсийн а, кепийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).
Йешначу йа ладоьгIначу текстан чулацам ма-барра а, хоржуш а, бацбина а схьабийцар. Дийцархочун йуьхь а хуьйцуш, текстан чулацам схьабийцар.
Текстан хаамаш хийцар: текстан цхьалхе а, чолхе а план.

Меттан функциональни тайпанаш

Меттан функциональни тайпанех лаьцнайукъара кхетам (буьйцучу маттах, функциональни стилех, исбаьхьаллин литературин маттах).

Фонетика.Графика. Орфографи.

Фонетика а,графика а лингвистикин дакъош санна.
Аз меттан дакъа санна. Озан маьIна къасторан гIуллакх. Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн къепе.
Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн къепе.
Элпийн а, аьзнийн а дазар.Нохчийн алфавитан хIоттам.
Мукъа аьзнаш: деха а, доца а.
Мукъаза аьзнаш: къора а, зевне а.
Сонорни мукъаза аьзнаш.
Къамел дарехь аьзнийн хийцадалар. Фонетически транскрипцин элементаш.
Нохчийн маттахь дешдакъа. Дешдакъа дешан дакъа санна. Тохар.
Дош фонетически къастор.
Орфоэпи лингвистикин дакъа санна.
Интонаци (йиш), цуьнан функцеш. Интонацинкоьрта элементаш.
Орфографи лингвистикин дакъа санна.
Й элпан нийсайаздар.
Къасторан ***ъ, ь*** хьаьркийн нийсайаздар.

Лексикологи.

Лексикологи лингвистикин дакъа санна.

Дош – меттан коьрта дакъа. Цхьа маьIна долу а, дукха маьIнашдолу а дешнаш; дешан нийса а, тIедеана а маьIна.
Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.
Лексически дошамийн тайпанаш а (маьIнин дошам, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш), ненан меттан дешнийн хьал карадерзорехь цара ден гIуллакх а.
ЦIена нохчийн а, тIеэцна а дешнаш.
Фразеологизмаш, церан маьIна, царах пайдаэцар.
Фразеологически эквиваленташ оьрсийн маттахь.
Фразеологически дошамаш.
Дешан хIоттам а, дошкхолладалар а
Морфема меттан уггар жима маьIне дакъа санна. Морфемийн тайпанаш.
Дешан лард а, чаккхе а. Орам, дешхьалхе, суффикс.
Цхьанаораман (гергара) дешнаш.
Дошкхолладалар а, дошхийцадалар а.
Нохчийн маттахь дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш. Дешнаш кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн хийцадалар.
Дешнаш кхолладаларан морфемни кеп (дешхьалхенан гIоьнца, суффиксан гIоьнца, дешхьалхенан а, суффиксан а гIоьнца). Лардаш вовшахкхетарца дешнаш кхолладалар. Чолхе дешнаш. Чолхе-даццдина дешнаш.
Дешан морфемни анализ.
Карладаккхар.
Морфологи лингвистикин дакъа санна.
Коьрта къамелан дакъош. Къамелан дакъойн семантически, морфологически, синтаксически башхаллаш.
Коьрта къамелан дакъош, церан грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически гIуллакх.
ЦIердош
ЦIердош къамелан дакъа санна. ЦIердешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь цIердешан гIуллакх.
Долахь а, йукъара а цIердешнаш. ЦIердешнийн грамматически классаш. ЦIердешнийн терахь. Цхьаллин йа дукхаллин терахьан кеп бен йоцу цIердешнаш.
ЦIердешнийн легарш. Диъ легар. Дожарийн маьIна.

ЦӀердешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.
ЦӀердешнаш кхолладаларан некъаш.
ЦӀердешнаш морфологически къастор.
Долахь цӀердешнийн нийсайаздар.
ЦӀердешнашца ***ца*** нийсайаздар.
Оьрсийн маттара тӀеэцначу цхьадолчу цӀердешнийн нийсайаздар.

5-чу классехь 1амийнарг карладаккхар

КОЬРТАЧУЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ТІЕГІАНЕХЬ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МОТТ» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМІАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамӀашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гӀуллакхийн цхьааллехь, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъоьздангаллин механлашца, йукъараллехь тӀеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догӀуш а долуш, цул сов, жамӀашаша-шен довзарехь, ша-шен кхетош-кхиорехь, ша-шен кхиорехьадаман чоьхьара хьелаш кхолларехь аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамӀаша гайта деза позитивни механлех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепенбуха тӀехь а, кхетош-кхиоран гӀуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехь а гӀуллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахь кху декъахь:

***Граждански кхетош-кхиоран*:**

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тӀеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакъонаш, маршо, бакъдолу хьашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукъараллин, виначу мехкан, пачхьалкхандахарехь жигара дакъалацар, цу йукъахь нохчийн маттахь йазйинчу литературин произведенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тӀецаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукъараллин институташа дечу гӀуллакхах кхетар; коьртачу бакъонех,

маршонах,гражданинан декхарех, йукъараллин норманех, нохчийн маттахь йазйинчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тӀехь кхиийнчу поликультурни йукъараллехь адамийн вовшашца йолчу йукъаметтигийн бакъонех лаьцна
кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гӀуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гӀо дан гӀертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни
гӀуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

***Патриотическикхетош-кхиоран*:**
Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гӀуллакххах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен
мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца,Ӏилманца,исбаьхьаллица,тӀеман хьуьнаршца,халкъан къинхьегаман кхиамашца, (цу йукъахь
исбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукъаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а,Ӏаламан а тӀаьхьало,
хӀолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

***Синъоьздангаллин кхетош-кхиоран*:**
гӀиллакх-оьздангалла къасточу хьелашкахь оьздангаллин мехалла а,норманаш а йовзар; шен лелаган, цу йукъахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткъа иштта оьздангаллин,
бакъонийн норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн лелаган а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хӀуманан хин йолчу тӀаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукъараллехь
лело ца догӀу гӀуллакхаш адамийн лелаган норманашца а,
бакъонашца а цхьаьна ца догӀу гӀуллакхаш жигара тӀецаэцар;
шен а, йукъараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жоьпалла а.

***Эстетическикхетош-кхиоран*:**
шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех,ламастех, кхолларалллехкхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тӀеӀаткъамах кхетар; зӀенан а, ша-шен гайтаран а гӀирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а,дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтарегӀертар.

***Физическикхетош-кхиоран, могашаллин культура а,синхаамийнхьал а кхиоран*:**
шен дахарехь,книгаш йешарехь зеделлачунна тӀе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могашаллина
жоьпаллехь хилар а, дахаран могашчу кепана тӀехьажам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакъонаш ларйар, дӀанисйина дешаран а, садаӀаран а раж; диллина физически жигаралла); тӀаьхьенех
кхетар, зене марздаларш (спирт малар,цигаьрка озар,
наркотикашка марзвалар), физически (а,синӀаткъаман а,

могашаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тӀецаэцар;
кхерамзаллин бакъонаш ларйар, цу йукъахь ишколан меттан
дешаран процессехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукъараллин,
хааман, Ӏаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукъахь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дӀа йолу Ӏалашонаш хӀиттош а;
йемал ца беш, ша а, кхиберш а тӀеэца хаар; шен а, кхиболчеран а
синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан
гӀирсех нийса пайдаэцар, цу йукъахь нохчийнматтахь йазйинчу литературин произведенешкарчумасалшна тӀе а тевжаш;
рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу
стагера а гӀалат дала бакъо хилар къобалдар.

***Къинхьегаман кхетош-кхиоран*:**

технологин а, йукъараллин а хьажаман практикинхьесапаш (доьзалан, ишколан, гӀалин, мехкан дозанехь) кхочушдарехь жигара дакъалаца тӀехьажам хилар, цу тайпана гӀуллакх дӀадоло, план хӀотто а,ша кхочушдан а хьуьнар хилар;

корматаллаш а,тайп-тайпана къинхьегам а практикехь Ӏамо дог дар, цу йукъахь Ӏамочу предметан хаарехпайдаэцаран а,
филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тӀехь а; къинхьегаме а, къинхьегаман жамӀашка а ларам
хилар; шен а, йукъараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран,дахаран хьесапийн шен траектори дӀахӀоттор; хиндолчух долу шен хьесапаш схьадийца хаар.

***Экологинкхетош-кхиоран*:**

гонахарчу декъехь хьесапаш кхочушдархьама йукъараллин а, Ӏаламан а Ӏилманийн декъехь долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хӀоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тӀаьхьалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тӀегӀа лакхайаккхар, экологин
проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тӀецаэцар, цу йукъахь экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш
йовзарца кхиънарш а; Ӏаламна,йукъараллина,технологина йукъахь долчу хьелашкахь гражданина а,хьаштхочо а санна айхьа дан дезачух кхетар; экологин хьажаман практикин
гӀуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

***Ӏилманан довзаран мехаллин*:**

адаман а, Ӏаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу
низамех, адаманӀаламан а,йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Ӏилманан кхетамийн

вайн заманан къепеца гӀуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гӀирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш,
лехаман гӀуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух,диначух, тидамех кхетарна тӀехьажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гӀертар а.

***Дешархо йукъараллина, Ӏаламан агуонан хийцалучу хьолех воларан*:**

йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гӀуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша
карайерзор, корматаллин гӀуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а,кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зӀе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш;

билггал доцчу хьелашкахь зӀе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тӀеэца кийча хилар; практически гӀуллакхдарца шена хууш долчун тӀегӀа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Ӏама хаар а, цхьаьна гӀуллакхдарехь кхечарна
зеделлачух девза гӀуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тӀеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран,
васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш къен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап
хӀоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикин, йукъараллин, Ӏаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар,
гонахарчунна Ӏаткъам бар, Ӏалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тӀаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тӀе а тевжаш, Ӏаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн,
церан тӀаьхьалонийн мах хадо; Ӏаткъамечухьолан мах хадо, тӀеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тӀаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хӀоьттинчу хьолехь
диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гӀуллакх дан кийча хилахьуьнар хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМӀАШ

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

***КоьртамаьӀнин дараш*:**

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме
билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дӀасадекъаранладаме билгало,жамӀдарна а, дустарна а бахьанаш, кхочушйечу

анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хьаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дIасадекъа;

низаме хьаьжжина дерг а, цхьаьнацадогIург а къасточу фактешкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хьаьжжина дерг а, цхьаьнацадогIург а гучудаккхаран критереш йала;

хIоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Iаморехь бахьанин-тIаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогIу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамIаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца,меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран варианташ йустуш а, гIолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуша.

***Коьрталехаман дараш*:**

хаттарех пайдаэца мотт Iаморехь хааран лехаман гIирсах санна;

хьолан бакъ долчун а,лууш долчун а йукъара цхьаьнацадогIург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а,лоьхуш дерг а шен лаамехь дIахIотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тIечIагIйан;

дарийн алгоритм хIотто, дешаран хьесапкхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахьанин-тIаьхьалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дIахIитторехь ша хIоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схьаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе хьаьжжина, жамIаш ша кепе дало; схьаэцна жамIаш бакъхиларан мах хадоран гIирсаш караберзо;

процессийн,хиламийн кхин дIа хила тарлуш долу кхиара, тера догIучу хьелашкахь церан тIаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

***Хаамца болх бар*:**

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хьаьжжина, хаамаш лахарехь а, схьакъасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гIирсех,жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схьакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамIдан;

чулацамехь болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хьаьжжина, текстан мах хадорхьама а, дешаран хьесапаш кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархьама а
ладогІаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хІиттийнчу Іалашонашка хьаьжжина,цхьана йа масех хьостанера хаамаш схьаэцархьама,жамІдархьама,къепе балорхьама маьІнин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догІу тІечІагІдаршкаро (цхьа ойла, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гІолехь кеп (текст, презентаци,
таблица, схема) ша схьахаржа а, кхочушден хьесапаш,
коммуникативни хІоттаме хьаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикица, церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;

хаамаш къепе бало а, эвсараллица дагахь латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

***ТІекаре*:**

тІекаренан хьелашка,Іалашонашка хьаьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта;диалогашкахь а, дискуссешкахь а,барта монологически къамелехь а,йозанан тексташкахь аша (шена хетарг)гайта;

тІекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу)гІирсаш бовза, йукъараллин хьаьркийн маьІнех кхета;

къовсаме хьелаш кхолладаларан бахьанаш довза, къовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, къамелхочуьнца лараме
хила, хьайн дуьхьалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дІайахьарехь йиййцаре йиллинчу темица догІу хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а,дика лаарца йолчу тІекаренна тІетарна атІехьажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхІотто, башхаллаш а,позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически
экспериментан, талларан, проектан жамІаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Іалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хьаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хІитто.

***ЦхьаьнагІуллакхдар*:**

билггал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а,ша а бен болх гІолехьхиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Іалашо кхочушйарехь вовшашца зІе хиларан тобанан кепех

пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхьаьна гІуллакхдаран Іалашо йуьхьарлаца, цу Іалашоне кхача цхьаьна дараш хІитто: гІуллакх дІасадекъа, барт бан, цхьаьна бечу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамІ дан, куьйгалла дан, тІедиллар кхочушдан, муьтІахь хила кийча хилар гучудаккха;

цхьаьна бен болх вовшахтохаран план хІотто, шен гІуллакх къасто (вовшашца зІе хиларан массо а декъашхочунна бакъахьа хетарг а,церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дІасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцудекъехьлакхарчу жамІашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тІехь ша дакъалацаран эвсараллинмах хадо вовшашца зІе хиларан декъашхоша шаьш хІиттийнчу критерешца; жамІаш йуьхьанцарчу хьесапцаа, тобанан хІора декъашхочун цу жамІашка кхачоран гІуллакхца адуста, жоьпаллин гуо дІасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

***Ша-шен вовшахтохар*:**

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхьамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа)ша хІотто, болчу гІирсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йеллаварианташ тІечІагІйан;

дарийн план ша хІотто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жоьпаллатІеэца а.

***Ша-шен таллар*:**

ша-шен талларан(цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран,рефлексинтайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран план йало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;

гІуллакхдаран жамІашка кхачаран (цакхачаран) бахьанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахьанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тІекаренанІалашонашка а,хьелашка а хьаьжжина,

шен къамел нисдан а; тIекаренан Iалашонан а,хьелийн а жамI цхьаьнадаран мах хадо.

***Синхаамийн интеллект*:**

шен а, кхечеран а синхаамаш тIехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахьанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахьанех а кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

***Ша а, кхиберш а тIеэцар*:**

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гIалатвала бакъо йолушхиларх кхета;

ша а, кхиберш а,йемал ца беш, тIеэцар; цIеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Iуналла дан йиш цахиларх кхета.

ПРЕДМЕТАН ЖАМIАШ

5КЛАСС

Дешархо Iемар ву:

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьолах а, исбаьхьаллехa кхеташ хила, цунна тешалла деш долу масалш дало.

Лингвистикин коьрта дакъош,меттан а,къамелан а коьрта дакъош довза (аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени).

Меттан функциональни тайпанаш

Барта а, йозанан акъамелан, монологан а,диалоган а йукъара башхаллаш билгалйаха;хIора дийнан дахарехь а, дешарна тIехьажийна долу хьесапашкхочушдарехь акъамелан гIуллакхдарантайпанийн башхаллаш тидаме эца.

Дахарехьбиначу тидамийн, Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 5предложенел кIезиг доцу барта монологически аларш хIитто.

Лингвистически теманашна йолчу диалогехь а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу диалогехь/полилогехь адакъалаца (барамехь3 репликелкIезиг йоцуш).

Къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн Iилманан-дешаран, исбаьхьаллинтексташка ладогIарантайп-тайпанакепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, довзийтаран, Iаморан, лехаман.

Барамехь 90 дашал кIезиг йоцу йешнайа ладоьгIна текст барта схьайийца; йуьйцуш волчун йуьхь хийцарца текст схьайийца.

Барамехь 140 дашал кIезиг йоцчу ладоьгIначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн Iилманан-дешаран,исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жоьпаш дала а; йозанан кепехь йуьхьанцарчутекстан чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчутекстан барам 90 дашал кIезиг хила ца беза; дацдинчу

схьадийцарехь – 95 дашалкIезиг хила ца беза).

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжинаалар кхоллархьама, меттан гIирсаш къасто.

Буьйцучу меттан, функциональни стилийн, исбаьхьаллин литературин меттан башхаллаш къасто.

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Синтаксисан дакъош довза (дешнийн цхьаьнакхетар а,
предложени а); предложенера дешнийн цхьаьнакхетарш къасто; коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетарийн тайпанаш довза (цIеран, хандешан); дешнийн цхьаьнакхетаршна а, цхьалхечу предложенешна а синтаксически анализ йан; чолхечу предложенешна
пунктуационни анализ йан (Iамийнчун барамехь);тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехь а,къамел дарехь а синтаксисах, пунктуацех долчу хаарех пайдаэца.

Чолхейовлазайолу цхьалхе предложенеш йовза;
цхьанатайпанчу меженашца чолхейевлла цхьалхе предложенеш, цхьанатайпанчу меженашца йукъара дош долу а,тIедерзарцайолу а предложенеш а чулоцуш;аларан Iалашонехьаьжжина (дийцаран, тIедожоран, хаттаран),эмоцин билгалоне хьаьжжина (айдаран, айдаран йоцу), грамматически лардийн масаллехьаьжжина (цхьалхе, чолхе), коьртаза меженаш хиларе хьаьжжина (йаьржина, йаржаза),предложенеш йовза; предложенин коьрта а (грамматически лард), коьртаза а меженаш къасто (Iамийнчун барамехь).

Мотт а,къамел а.Диалог.Монолог.Полилог.

Йозанехь вайзаманан нохчийн литературин меттан
норманаш ларйан, цу йукъахь 80 – 90дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 10 – 15дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийнчу 80 – 90дешан барам болчуйозучу текстан буха тIехьдиктант йазйеш а; тайп-тайпанчу лексически дошамех пайдаэца хаа; бартакъамелехь а, йозанехь а къамелан оьздангалла ларйан.Диалогически а,монологически акъамелехь, кехат тIехь, дIакхайкхорехь, и.д.кх.тIедерзарх пайдаэца.ПредложенехьтIедерзар а, подлежащи а вовшах къасто. Сацаран хьаьркаш хIитторах кхето.

ТIедерзарца, цхьанатайпанчу меженашца, цхьанатайпанчу меженашца йукъара дош долчу предложенешкахь; ма-дарра къамелаца йолчу предложенешкахь; хуттургаш йолчу а,
хуттургаш йоцчуа уьйраца дозуш долчу дакъойх лаьттачу
чолхечупредложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан
пунктуационни норманаш йозанехь ларйан; йозанехь диалог кечйан.

Текст

Текстан коьрта билгалонаш йовза; текст композиционни-маьIнин дакъошка (абзацашка) йекъа;текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосугIирсаш (дешан кепаш,
цхьанаораман(гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххьийн цIерметдешнаш, дешан йухаалар)бовза; шен текст (барта а, йозанан а) кхолларехь оцу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционнибашхаллийн маьӀнин
анализ йан,микротемийн а, абзацийн а масаллакъасто.

Текстан башхалонаш билгалйаха, цуьнан коьрта
билгалонашца (тема, коьрта ойла, предложенийн
грамматически уьйр, маьӀнин цхьаалла, гӀеххьа йуьзна хилар) йогӀуш хиларе хьаьжжина а; къамелан функциональни-маьӀнин
тайпанан текст хиларе хьаьжжина а.

Текст кхолларан практикехь (Ӏамийнчун барамехь) текстан коьртачу билгалонех а, къамелан функциональни-маьӀнийн башхаллех а, меттан функциональни тайп-тайпаналлех а долчу хаарех пайдаэца.

Текст кхолларан практикехь текстан (дийцар) коьрта билгалонех долчухаарех пайдаэца.

Дахарехь,книгаш йешарехь зеделлачунна тӀе а тевжаш,тексташ-дийцарш кхолла;чулацаман суьртана тӀе а тевжаш,текстaш кхолла; (цу йукъахь барамехь 3йа цул сов предложенел кӀезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш а; барамехь 60 дашал кӀезиг йоцу классехь йазйеш йолу сочиненеш а).

Кеп талхийна текст йухаметтахӀотто; йуьхьанцарчу текстана тӀе а тевжаш, йухаметтахӀоттийна текст нисйан.

ЛадоьгӀначу а, йешначу а Ӏилманан-дешаран,
исбаьхьаллин,Ӏилманан-кхетамейолчутекстийн хаамаш
хийцаран хаарш карадерзо: план хӀотто (цхьалхе, чолхе) кхин дӀа а текстан чулацам барта а, йозанан кепехь а
йухаметтахӀотторан Ӏалашонца;текстан чулацам,цу йукъахь дийцархочун йуьхь хуьйцуш а, схьабийца;тайп-тайпанчу
хьостанашкара хаам схьахаржа а, цу йукъахьлингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, дешаран гӀуллакхдарехь цунах пайдаэца а.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехь схьагайта.

Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ церан
чулацам кхачаме балоран Ӏалашонца тайан (бакъ йолу материал
таллар, текстан йуьхьанцара маьӀнин анализ – маьӀнин цхьаалла, дозуш хилар, хаамаш хилар).

Фонетика.Графика.Орфографи.

Аьзнийн башхалонаш билгалйаха; озана а, элпана йукъарчу башхаллех кхета, аьзнийн системин башхалонаш билгалйаха.

Зевне а, къора амукъаза аьзнаш, деха а, доца а мукъа аьзнаш
хазарехь къасто а, нийса дӀаала а.

Дешнашдешдакъошка декъа а, уьш нийса дӀаала а. Оьрсийн маттара тӀеэцна дешнаш аларехь нохчийн меттан аьзнийн къепено а, интонацино а тӀеӀаткъам барца кхоллалуш йолу акцент
дӀайаккха.

Барта а, йозанца а дешан фонетически къастам бан.

Интонацин коьрта дакъош къасто.
Дешнаш аларан а, нийсайаздаран а практикехь фонетикех, графикех, орфоэпех долчу хаарех пайдаэца.
Орфографи
Нийсайаздаран практикехь орфографех долчу хаарех пайдаэца (цу йукъахь ду ***й*** элпан а, къасторан***ъ, ь***хьаьркийн анийсайаздарх долу хаарш а).
Лексикологи
Дешанлексически маьIна къасто.
Къамелехь цхьа маьIна долчу а, дукха маьIнашдолчу а дешнех нийсачу а, тIедеанчу а маьIнехьпайдаэца.
Синонимаш, антонимаш, омонимаш йовза.
Лексически дошамех пайдаэца хаа (маьIнин дошамах, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамех).
ЦIена нохчийн а, тIеэцна а дешнаш довза.
Къамелехь дешнех,церан лексически цхьаьнадар тидаме а оьцуш, пайдаэца,
Фразеологи
Фразеологизмаш йовза. Фразеологизмийн маьIна дийца, уьш синонимашца а, йукъарчу дешнийн цхьаьнакхетаршца а хийца.
Къамелехь фразеологически карчамехпайдаэца, пайдаэцаран гуо, тIекаренан хьелаштидаме а оьцуш.
Дешнийн лексически анализ йан (Iамийнчун барамехь).
Оьрсийн маттахь фразеологически эквиваленташ харжа.
Дешан хIоттам а, дошкхолладалар а
Дашехь морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс, чаккхе), дешан лард схьакъасто.
Цхьанаораман (гергара) дешнаш харжа а, къасто а.
Дешнийн кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь хийцалуш долу аьзнаш каро.
Схьадевлла а, схьадовлаза а долчу дешнийн лардаш къасто.
Дошкхолладаларан коьрта кепаш, дешнийн кхолладаларан зIенаш къасто.
Дешхьалхенана, суффиксана гIоьнца а, ткъа иштта лардаш вовшахкхетарца адешнаш кхолла.
Дешнийн морфемни анализ йан.
Чолхе даццдина дешнаш нийса дIаала а, царах нийса пайдаэца а.
Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза.

Коьртачу къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа.

Дешнийн лексико-грамматически тайпанех санна къамелан дакъойх, дешан грамматически маьІнех, нохчийн маттахь дешарна тІехьажийна хьесапаш кхочушдарна леринчу къамелан дакъойн къепех долчу хаарех пайдаэца.

Къамел дарехь а, тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехь а морфологех долчу хаарех пайдаэца.

Морфологи.ЦІердош.

ЦІердошкъамелан дакъа санна довза, йукъарчу маьІне а, хаттаре а хьаьжжина;цуьнан грамматически билгалонаш, синтаксически гІуллакх къасто; къамелехь цо дечу гІуллакхах кхето.

ЦІердешнийн дукхаллин терахьан кепаш нийса кхолла а, къамелехь царах пайдаэца а. Долахь а, йукъара а цІердешнаш
къасто а, къамелехь царах нийса пайдаэца а.

ЦІердешнийн грамматически классаш йовза.

1-, 2-, 3-, 4-чуй легарехь долчу цІердешнийн оьшучу
дожаран кеп нийса кхолла а, къамелехь цунах пайдаэца а.
ЦІердешнийн нийсайаздаран норманаш (цу йукъахь
цІердешнашца ***ца*** нийсайаздаран норма а)ларйан.

ЦІердешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахь цІердешнийн башхаллех кхета.

НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

5 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цIераш	Сахьтийн барам			Терахь	ГIуллакхдаран коьрта тайпанаш	ЖамIдаран кеп.	Электронни дешаран ресурс.
		Разделан	Талламанбелхаш	Кхолларалл ин				
Дакъа 1. МАТТАХ ЛАЬЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ.								
1.1	Вайн мотт-вайн хазна. Мотт гIуллакхдар санна	2	0	0		Дахарехь биначу тидамийн, Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барта монологически аларш хIитто. Йешна йа ладоьгIна текст барта схьайийца, цу йукъахь дийцархочун йуьхь хуьйцуш а. Лингвистически теманаша йолчу диалогехь а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу диалогехь/ полилогехь а дакъалаца. Барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жоьпаш дала а. Йуьхьанцарчу текстан чулацаман анализ йан, йозанан кепехь ма-барра а, бацбина а иза бовзийта. Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюраш а) Меттан тайп-тайпанчу функциональни тайпанийн (буьйцучу меттан, функциональни стилийн (Iилманан,		www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

						гIуллакхан, публицистически), исбаьхьаллин литературин меттан)тексташ йовза Буьйцучу меттан, функциональни стилийн, исбаьхьаллин литературин меттан башхаллаш къасто.		
Дерриг:		**2**	**0**	**0**				
Дакъа 2. КАРЛАДАККХАР								
2.1.	Iамийнарг карладаккхар	3	1	0		Текст йешар, къамелан дакъош, предложенийн меженаш карлайахар.	Барта хаттар Йозанан таллар Диктант	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
Дерриг:		**3**	**1**	**0**				
Дакъа 3. СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОЬЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ.								
3.1	Синтаксис лингвистикин дакъа санна. Дешнийн цхьаьнакхетар. Цхьалхе шинахIоттаман предложени	26	1	2		Синтаксисан дакъош довза (дешнийн цхьаьнакхетара, предложени а). Сацаран хьаькийн функцеш къасто. Предложенера дешнийн цхьаьнакхетарш къасто; коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетарийн тайпанаш довза (цIеран, хандешан). Дешнийн цхьаьнакхетарехь дешнаш цхьаьнакхетаран норманаш талхор къасто. Аларан Iалашоне хьаьжжина (дийцаран, тIедожоран, хаттаран), эмоцин билгалоне хьаьжжина (айдаран, айдаран йоцу), грамматически лардийн масалле хьаьжжина (цхьалхе, чолхе), коьртаза меженаш хиларе хьаьжжина (йаьржина, йаржаза) предложенеш йовза а, церан башхалонаш билгалйаха а. Йаьржина, йаржаза предложенеш къасто, уьш йустарна бахьанаш каро а, йуста	Барта хаттар Йозанан таллар Изложени Зачет Диктант Тестировани Сочинени	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

						а. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш къасто (Iамийнчун барамехь). Цхьанатайпанчу меженашца, тIедерзарца чолхейевлла цхьалхе предложенеш йовза. ТIедерзарх пайдаэца диалогически а, монологически а къамелехь, кехат тIехь, дIакхайкхорехь, и.д.кх.Цхьалхечу а, чолхечу а предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан пунктуационни норманаш йозанехь ларйан.Цхьалхечу предложенин синтаксически анализ йан. Цхьалхе, чолхе предложенеш йовза.		
Дерриг:		**26**	**1**	**2**				
Дакъа 4.Мотт а,къамел а.Диалог.Монолог.Полилог.								
4.1	Меттан функциональни тайпанаш.Диалог.Монолог .Полилог.	2	0	0		Йозанехь вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 80 – 90дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 10 – 15дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийнчу 80 – 90дешан барам болчуйозучу текстан буха тIехьдиктант йазйеш а; тайп-тайпанчу лексически дошамех пайдаэца хаа; бартакъамелехь а, йозанехь а къамелан оьздангалла ларйан.Дахарехь биначу тидамийн буха тIехь а, Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетаме литература йешаран буха тIехь а барта монологаналарш кхоллар. Йешна йа ладоьгIна текст,цу йукъахь дуьйцуш волчун йуьхь хуьйцуш а, барта схьайийцар. Лингвистически теманашна а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу теманашна а	Барта хаттар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

						диалогехь дакъалацар. Маршалла хаттаран, Іодикайаран, дехаран, баркаллин къамелан кепаш. Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тІе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюраш а).		
Дерриг:		**2**	**0**	**0**				
Дакъа 5. ТЕКСТ								
5.1.	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан композиционни дІахІоттам. Къамелан функцинальни-маьІнин тайпанаш.	2	0	0		Текстан коьрта билгалонаш йовза; текст композиционни-маьІнин дакъошка (абзацашка) йекъа. Текстан предложенеш а, дакъош а вовшахтосу гІирсаш (дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххьийн цІерметдешнаш, дешан йухаалар) бовза; шен текст (барта а, йозанан а) кхолларехь оцу хаарех пайдаэца. Текстан анализ йан а, башхалонаш билгалйаха а, цуьнан коьрта билгалонашца (тема, коьрта ойла, предло-женийн грамматически уьйр, маьІнин цхьаалла,гІеххьа йуьзна хилар) йогІуш хиларе хьаьжжина а; къамелан функ-циональни-маьІнин тайпанан текст хиларе хьаьжжина а.	Йозанан таллар Практически болх	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
5.2.	Дийцар къамелан тайпа санна. Текстан маьІнин анализ. Текстан хаамаш хийцар	3	0	0		Текстехь бийцинчу хиламийн, процессийн уьйр билгалйаккха.Дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тІе а тевжаш, къамелан функциональни-маьІнин тайпанан (дийцар) тексташ кхолла; чулацаман суьртана тІе а тевжаш, тексташ кхолла;Кеп талхийна текст йухаметтахІотто; йуьхьанцарчу текстана тІе а тевжаш, йухаметтахІоттийна текст нисйан.Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ тайан, церан чулацам кхачаме балоран Іалашонца: бакъ йолчу материалан мах хадо, текстан анализ йан, маьІнин цхьаалле, дозуш хиларе, хаам хиларе хьаьжжина. Йуьхьанцара а, тайина а тексташ йуста	Барта хаттар Йозанан таллар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

Дерриг:		**5**	**0**	**0**				
Дакъа 6.ФОНЕТИКА.ГРАФИКА.ОРФОГРАФИ.								
6.1	Фонетика. Графика. Орфографи.	11	1	1		Къамелан озан маьӀнан къасторан гӀуллакххаххкета, масалш дало.Йалийнчу билгалонашца къамелан аьзнаш довза, дешан аьзнийн хӀоттам бовза.Йалийнчу билгалонашца аьзнаш тайпанашка декъа. Зевне а, къора а мукъаза аьзнаш, деха а, доца а мукъа аьзнаш къасто. Транскрипцин элементийн гӀоьнца дешнаш аларан а, йаздаран а башхаллех кхето. Дешан аьзнийн а, элпийн а хӀоттамаш буста. Дешнаш дешдакъошка декъа а, дешнаш цхьана могӀанера вукху могӀане нийса сехьадаха а. Ӏалашонца а, эмоцин билгалонца а тайп- тайпана долу аларш нийсачу интонацица ала	Ша-шен мах хадор «Жам1даран кехатца» Сочинени Барта хаттар Йозанан таллар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
6.2	Орфографи	3	0	0		Нийсайаздаранпрактикехь орфографех долчу хаарех пайдаэца (цу йукъахь ***й*** элпан а, къасторан ***ъ, ь***хьаьркийн а нийсайаздарх долу хаарш а). Оьшу хаам каро а, цунах пайдаэца а.	Барта хаттар Йозанан таллар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
Дерриг:		**14**	**1**	**1**				
Дакъа 7.ЛЕКСИКОЛОГИ								

7.1	Лексикологи	7	0	0		Дешан лексически маьIнехккето тайп-тайпанчу кепашца (цхьанаораман (гергара) дешнаш харжар; синонимаш, антонимаш, омонимаш харжар; дешан маьIна къастор, контексте хьаьжжина а, маьIнин дошаман гIоьнца а). Цхьа маьIна долу а, дукха маьIнаш долу а дешнаш довза, дешан нийса а, тIедеана а маьIнаш къасто. Йеллачу билгалонца дешан нийса а, тIедеана а маьIнаш дуста. Синонимаш, антонимаш, омонимаш йовза, дукха маьIнаш долу дешнаш а, омонимаш а къасто. ЦIена нохчийн а, тIеэцна а дешнаш довза.Тайп-тайпанчу лексически дошамашкахь (маьIнин дошамаш, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш) оьшу хаам каро а, цунах пайдаэца а.	Барта хаттар Йозанан таллар Тестировани	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
7.2	Фразеологи	3	1	0		Фразеологизмаш йовза. Фразеологизмийн маьIна дийца, уьш синонимашца а, йукъарчу дешнийн цхьаьнакхетаршца а хийца. Къамелехь фразеологически карчамех пайдаэца, пайдаэцаран гуо а, тIекаренан хьелаш а лоруш.	Тестировани Барта хаттар Йозанан таллар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
Дерриг		**10**	**1**	**0**				
Дакъа 8.ДЕШАН Х1ОТТАМ								
8.1	Дешан хIоттам а, дошкхолладалар а	10	1	0		Морфемин меттан уггар жимачу маьIнечу декъан санна башхалонаш билгалйаха. Дашехь морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс,	Диктант Барта хаттар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosha

						чаккхе), дешан лард схьакъасто.Дешнийн кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь хийцалуш долу аьзнаш каро.Дешнийн морфемни анализ йан. Цхьанораман (гергара) дешнаш къасто а, харжа а	Йозанан таллар Изложени	m/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
Дерриг:		**10**	**1**	**1**				
Дакъа 9. МОРФОЛОГИ.								
9.1	Морфологи лингвистикин дакъа санна	1	0	0		Дешан грамматически маьIнин башхаллаш билгалйаха а, церан анализ йан а, лексически маьIница дуьстича. Коьрта къамелан дакъош а, церан кепаш а (Iамийнчун барамехь), гIуллакхан къамелан дакъош а (йукъара кхетам) довза. Морфологин коьрта кхетамаш бовза. Коьртачу къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа. Дешнийн лексико-грамматически тайпанах санна къамелан декъах, дешан грамматически маьIнех, нохчийн маттахь дешарна тIехьажийна декхарш кхочушдарна леринчу къамелан дакъойн къепех долчу хаарех пайдаэца. ЦIердешнаш, билгалдешнаш, хандешнаш довза. Тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а морфологех долчу хаарех пайдаэца.	Йозанан хаттар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosha m/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
9.2	ЦIердош	16	1	0		ЦIердешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто а, церан башхалонаш билгалйаха а. Къамелехь цIердашо кхочушдечу гIуллакхах кхето.Долахь а, йукъара а цIердешнаш, са долу а, са доцу а хIума билгалйен цIердешнаш къасто.ЦIердешнийн легарш къасто. ЦIердешнийн грамматически классаш йовза. ЦIердешнийн дукхаллин терахьан кепаш нийса кхолла а,	Тестировани Барта хаттар Йозанан таллар	www. desharkho.ru ps95.ru/dikdosha m/ ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

						къамелехь царах пайдаэца а.ЦIердешнийн морфологически анализ йан. ЦIердешнийн нийсайаздаран норманаш (цу йукъахь цIердешнашца ца нийсайаздаран норма а) ларйан. Iамийнарг карладаккхар, тIечIагIдар. ЦIердешнийн, билгалдешнийн, хандешнийн тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а морфологех долчу хаарех пайдаэца.Цхьалхечу предложенин синтаксически анализ йан. Цхьалхе, чолхе предложенеш йовза.		
Дерриг:		**17**	**1**	**0**				
Дакъа 10.КАРЛАДАККХАР.								
10.1	5-чу классехь 1амийнарг карладаккхар	**3**	**0**	**0**				
Дерриг:		**3**	**0**	**0**				
ЖамIдаран таллар								
Сочинени				**2**		Сочинени язйан		
Изложени				**2**		Изложени язйан		
Талламан белхаш			**6**			Талламан болх йазбан		
Дерриг:		**10**	**6**	**4**				
Программица сахьтийн барам		**102**						

НОХЧИЙН МЕТТАН ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАНИ

5 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь		Жам1даран кеп
		Сахьт	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш	Планаца	Билггал	
1 четверть (24с.)							
МАТТАХ ЛАЬЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ.МОТТ А,КЪАМЕЛ А.(2 с.)							
1	Вайн мотт-вайн хазна.Меттан функциональни тайпанаш.	1	0	0			Барта хаттар
2	Лингвистика маттах лаьцна Іилма санна.	1	0	0			Йозанан таллар
КАРЛАДАККХАР (3 с.+ 1с.)							
3	1амийнарг карладаккхар. Дешан чаккхенгахь шала мукъаза элпаш.	1	0	0			Барта хаттар
4	Къамелан дакъош. Ц1ердош.Ц1ердешан дожарш.	1	0	0			Барта хаттар.
5	Билгалдош.	1	0	0			Йозанан таллар
6	**Талламан болх «Зезагаш»** Оцу хазачу дийнахь Са1идан бешахь олхазарийн эшаршца цхьаьна декара берийн самукъане аьзнаш. Шуьйра д1аса гаьннаш а даржийна, ц1ечу зазаца кхелина лаьттачу боккхачу 1ожа к1ел сийначу бай т1е а хиъна 1ара	**0**	**1**	**0**			Диктант

	Кулсам.. Зезаган курс ловзош йара цуьнан карара жима йо1. Дуткъа декачу озаца эшарш а лоькхуш, зезагаш лехьош лелара Нуржан. Цаьрга хьоьжучу Кулсаман йуьхь йоьлура.(Ш. Рашидов «Нохчийчоьнан во1»)						
СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОЬЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ ДЕШНИЙН ЦХЬАЬНАКХЕТАР (26 с. + 3 с)							
7	Синтаксисах, пунктуацех лаьцна кхетам.	1	0	0			Барта хаттар.
8	Сацаран хьаьркаш а, церан функцеш а.	1	0	0			Барта хаттар
9	Дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош.	1	0	0			Йозанан таллар
10	Дешнийн цхьаьнакхетар а, цуьнан билгалонаш а.	1	0	0			Барта хаттар
11	Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетаран коьрта тайпанаш (цІеран а, хандешан а).	1	0	0			Йозанан таллар
12	**Изложени «Ломмий,цхьогаллий»** Лом къан а делла к1елдисина. Тохара сана акхарой леца карах ца долура цуьнан. Т1аккха цо х1илла дира. Ша цомгуш ду аьлла сурт а х1оттийна, охьадижира лом шен бен чу. Цуьнга хьажа цавеъналрг кхана бехке хир ву, - бохуш, акхарой т1еэха дуьйладелира цунна, могашалла хатта.Чу мел деана экха кхаьллина делира лом. Цхьана дийнахь лоьме хьажа деана хила цхьогал. Не1аре а х1оьттина, цо хаьттина: «Х1ун хьал ду хьоьгахь, хьоме лом, г1оле йуй хьуна?» – аьлла.Ша 1аламат ч1ог1а цомгуш долчуха сурт а х1оттийна, хала йовхарш а тоьхна, г1ийла ц1евзина лом: «Цхьогал, хьо дац и? Дера соьгахь вон хьал мА ду. Чу долий, парг1атдалахьа» «Дера чудеача соьгахь кхин а вон хьал хир ма дара. Хьан чу йог1уш лараш	**0**	**0**	**1**			**Изложени**

	дуккха а го суна, арайолуш-м йац цхьа а»,–аьлла х1илла долчу цхьогало.						
13	Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш.	1	0	0			Йозанан таллар
14	Дийцаран предложенийн маьIнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0			Барта хаттар
15	Хаттаран предложенийн маьIнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0			Йозанан таллар
16	Айдаран а, айдаран йоцчу а предложенийн маьIнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0			Барта хаттар
17	ТIедожоран предложенийн маьIнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0			Барта хаттар
18	**Талламан болх «Бекъа»** Дешаран шо чекхделира. Т1екхечира аьхкенан каникулаш. Хьуьсен Идрис волчу бригаде балха вахара. Сатоссуш хьала а г1оттий, бекъа 1амо волалора иза. «Казбек, схьало ког! Казбек, гора х1отта!»-бохуш 1амайора Хьуьсена иза. Инзаре дара Хьуьсен дуьххьара цунна т1ехууш. Бекъо охьатоьхна лазорна кхоьруш, наха т1ехаа ца вуьтура иза.Бекъан амал дика йевзара цунна. Дуьрстанан гаьллаш бага а йоьхкина, бекъа керта йуххе а оьзна, т1ехиира Хьуьсен. Казбек т1ехьарчу когаш т1е ира а х1уьттуш, готийса йелира. Вехха идийра цо иза, аммаХьуьсен ч1ог1а 1ара говрахь. Дика хаьара цунна говраца шен дег1 лело…. (85дош. Х.-А.Берсанов. «Вайн махкара акхарой а, олхазарш а.)	0	1	0			Диктант
19	Г1алаташ т1ехь болх. Предложенин чаккхенехь сацаран хьаьркаш.	1	0	0			Барта хаттар

20	Интонаци.	1	0	0			Йозанан таллар
21	Подлежащи.	1	0	0			Барта хаттар
22	Сказуеми.	1	0	0			Йозанан таллар
23	Предложенин коьртаза меженаш.	1	0	0			Сочинени
24	Кхачам.	1	0	0			Барта хаттар
2 четверть(24 с)							
25	Къастам.						
26	Латтам.	1	0	0			Йозанан таллар
27	**Сочинени «Дашо гуьйре»**	0	0	1			Сочинени
28	Грамматически лардийн масалле хьаьжжина, предложенийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе.	1	0	0			Барта хаттар
29	Йаьржина а, йаржаза а предложенеш.	1	0	0			Йозанан таллар
30	Предложенин цхьанатайпана меженаш, къамелехь цара деш долу гIуллакх.	1	0	0			Барта хаттар
31	Предложенин цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш.	1	0	0			Барта хаттар
32	ТIедерзар. Т1едерзарехь сацаран хьаьркаш.	1	0	0			Барта хаттар
33	Чолхе предложенеш.Хуттургаш йолу чолхе предложенеш.	1	0	0			Йозанан таллар
34	Ма-дарра къамел.	1	0	0			Йозанан таллар
35	Ма-дарра къамелехь сацаран хьаьркаш.	1	0	0			Практически болх
МОТТ А,КЪАМЕЛ А.ДИАЛОГ.МОНОЛОГ.ПОЛИЛОГ (2 с.)							

36	Мотт а,къамел а.	1	0	0			Барта хаттар
37	Диалог.Монолог.Полилог.	1	0	0			Йозанан таллар
	ТЕКСТ (5 с.)						
38	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан композиционни дIахIоттам.	1	0	0			Барта хаттар
39	Къамелан функциональни маьIнин тайпанаш.	1	0	0			Барта хаттар
40	Дийцар къамелан тайпа санна.	1	0	0			Барта хаттар
41	Текстан маьIнин анализ.	1	0	0			Барта хаттар
42	Текстан хаамаш хийцар.	1	0	0			Йозанан таллар
	ФОНЕТИКА. ГРАФИКА.ОРФОГРАФИ. *(14 с. + 2 с.)*						
43	Фонетика а, графика а,орфографии а лингвистикин дакъош санна. Аз меттан дакъа санна. Озан маьIна къасторан гIуллакх.	1	0	0			Барта хаттар
44	Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн система.Доца шеконан мукъа аьзнаш хандешнашкахь.Доца а,деха а мукъа аьзнаш.	1	0	0			Йозанан таллар
45	Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн система.Зевне а,къора а мукъаза аьзнаш.Шала мукъаза элпаш.	1	0	0			Барта хаттар
46	Нохчийн абатан д1ахIоттам.						Йозанан таллар
47	**Талламан болх «1аьнан оьг1азло»**	1	0	0			Диктант

	1аьнна дагадеара массо а садолу х1ума шелонца кхеро. Цкъа хьалха олхазаршна т1едирзира иза. Олхазарш бовхачу махка д1адахара. 1адаккха дисинарш шайна ижу лоьхуш кхерстара. Т1аккха акхарошна т1едирзира 1а. Аренашка а, хьаннашка а шортта ло диллира, ч1ог1а шело х1оьттира. Акхарой кхера ца йелира. Цхьайолчеран йовха кетарш йара, вуьш лаьттах 1уьргаш а даьхна, д1алевчкъира. Ч1ог1а оьг1аздахара 1а. Шелоно татолашна а, 1аьмнашна а т1еш теххира. Цо царна ша бира. Ч1ерий хи буха дахара. Ша биначу хи к1ел шийла йацара. Берийн ч1ог1а самукъаделира. Цара салазаш хоьхку, лайн мижаргех ловзу, лайн баба йо. (87дош.Туьйра.)							
48	Г1алаташ т1ехь болх. **Й** элп йаздаран бакъонаш.	0	1	0			Барта хаттар
3 четверть(30 с.)								
49	Къамелан дарехь аьзнийн хийцадалар.	1	0	0			Барта хаттар
50	Дешдакъа. Тохар.	1	0	0			Йозанан таллар
51	Аьзнаш, элпаш цхьаьнадар.	1	0	0			Барта хаттар
52	Орфоэпи лингвистикин дакъа санна.	1	0	0			Йозанан таллар
53	Дош фонетически къастор.	1	0	0			Барта хаттар
54	Фонетически транскрипцин элементаш.	1	0	0			Йозанан таллар
55	**Изложени «Дика амал»** 1аьнан зама. Ша хьаькхначу арахь когаш херша. Хи дохьуш йог1у цхьа йоккха зуда. Гу т1е хьалайолуш галйолу иза. Когаш шершаш саца а ца	0	0	1			Изложени

	йелла, охьакхета зуда. И гира ша т1ехь ловзуш волчу 1умарний, Мохьмадний. 1умар, зудчуьнга а хьаьжна, велавелира. Цунна оьг1азваханчу Мохьмада элира: «Эхь ца хета хьуна вела, хьо-х дешархо ву!» Т1аккха цо, зудчунна хьалаг1атта г1о а дина, ведарш юха дуьзна, уьш ц1а даьхьира. Зудчо резахиларца даггара баркалла элира Мохьмадна. Шолг1ачу дийнахь хьехархочо дикачу амалех лаьцна къамел дира.Класс ладоьг1уш д1атийнера.Хьехархочо дийцира Мохьмада селхана зудчун г1о лацарх. Зудчо кехат даийтина хиллера школе.Мохьмад ц1ийвеллера, цул а ц1ийвеллера селхана зудчух вийлина 1умар.Эххар а хьехархочуьнга дошдийхира цо. Хьехархочо бакъо йелира. Шегара даьлла г1алат мА-дарра д1адийцира 1умара. Дешархошка а, Мохьмаде а шена бехк цабиллар дийхира цо. **План:** **1.** Хи дохьуш йог1учу зудчуннагу т1е хьалайолуш х1ун хилира? 2. Йоккха стаг охьакхеташ гича ,1умара х1ун дира? 3.1умарна оьг1азваханчу Мохьмада х1ун дира? 4.Шолг1ачу дийнахь хьехархочо стенах лаьцна дийцира берашна? 5.Х1ун дира т1аххьара 1умара?						
ОРФОГРАФИ (3с)							
56	Орфографи лингвистикин дакъа санна.	1	0	0			Барта хаттар
57	Й элпан нийсайаздар.	1	0	0			Йозанан таллар
58	Къасторан ъ, ь хьаьркийн нийсайаздар.	1	0	0			Барта хаттар

ЛЕКСИКОЛОГИ (10 с.+ 1)							
59	Лексикологи лингвистикин дакъа санна.	1	0	0			Барта хаттар
60	Дош – меттан коьрта дакъа. Цхьа маьIна долу а, дукха маьIнаш долу а дешнаш.	1	0	0			Йозанан таллар
61	Дешан нийса а, тIедеана а маьIнаш.	1	0	0			Барта хаттар
62	Омонимаш.	1	0	0			Йозанан таллар
63	Синонимаш.	1	0	0			Барта хаттар
64	Антонимаш. Лексически дошамийн тайпанаш а, ненан меттан дешнийн хьал карадерзорехь цара ден гIуллакх а.	1	0	0			Йозанан таллар
65	ЦIена нохчийн а, тIеэцна а дешнаш.	1	0	0			Барта хаттар
ФРАЗЕОЛОГИ (3 с. + 1 с.)							
66	Фразеологизмаш, церан маьIна, царах пайдаэцар.	1	0	0			Барта хаттар.
67	**Тест №1 «1амийнарг карладаккхар,т1еч1аг1дар»**	0	1	0			Тестировани
68	Фразеологически дошамаш.	1	0	0			Йозанан таллар
69	Лексикологих 1амийнарг карладаккхар.	1	0	0			Барта хаттар
ДЕШАН Х1ОТТАМ А,ДОШКХОЛЛАДАЛАР А (10 с. + 2с.)							
70	Морфема -меттан уггар жима маьIне дакъа.	1	0	0			Барта хаттар
71	Морфемийн тайпанаш: орам. Цхьанаораман (гергара) дешнаш.	1	0	0			Йозанан таллар
72	Морфемийн тайпанаш: чаккхе.	1	0	0			Йозанан таллар
73	Морфемийн тайпанаш: дешхьалхе.	1	0	0			Барта хаттар

74	Морфемийн тайпанаш: суффикс.	1	0	0			Йозанан таллар
75	Морфемийн тайпанаш:дешан лард.	1	0	0			Барта хаттар
76	Схьадевлла а,схьадовлаза а дешнаш.	1	0	0			Барта хаттар
77	Талламан болх «1а» 1а 1аламехь угар шийла хан йу. Муха хуур ду, 1а доьлча? Халкъо олуш ду: «Малх ц1а кхаьчча, 1а дулу». Иза нийса ду. Де угар дацделла хан хуьлу иза. Цул т1аьхьа дог1у масех де кхин хийца ца луш льтта. И денош д1адевлча, де дахдала долало. 1аьнан угар шийла цхьа мур хуьлу. Цунах чилла олу. Чилла йулу 1а доьлла ткъа де д1адаьлча. Иза шовзткъа дийнахь-бусий лаьтта. Чиллахь, г1айба санна, т1е ло а диллина, массо генаш лаьтта х1уьттуш букардахна хуьлу дитташ, коьллаш. 1аьнан хьун, хьежа ца к1ордош, исбаьхьа хаза хуьлу. Х1аваъ ц1ена саде1а атта долуш. (94 дош. Хь.Хасаев. «1аьнан чиллахь.»)	0	1	0			Диктант
78	Г1алаташ т1ехь болх. Нохчийн маттахь дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш.	1	0	0			Барта хаттар
4 четверть (24 с)							
79	Дешнаш кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн хийцадалар.	1	0	0			Барта хаттар
80	Дешнийн морфемни анализ.	1	0	0			Йозанан таллар
81	**Сочинени «Б1аьстенан 1алам»**	0	0	1			Сочинени
МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОЬЗДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ (17 с. + 1с.)							
82	Морфологи лингвистикин дакъа.	1	0	0			Барта хаттар
83	ЦIердош къамелан дакъа санна.	1	0	0			Йозанан таллар

84	ЦIердешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш.	1	0	0			Барта хаттар
85	Къамелехь цIердешан гIуллакх.	1	0	0			Йозанан таллар
86	Долахь а, йукъара а цIердешнаш, церан нийсайаздар.	1	0	0			Барта хаттар
87	ЦIердешнийн терахь.	1	0	0			Йозанан таллар
88	Цхьаллин йа дукхаллин терахьан бен кеп йоцу цIердешнаш.	1	0	0			Барта хаттар
89	ЦIердешнийн грамматически классаш.	1	0	0			Тестировани
90	Ц1ердешнийн дожарш.	1	0	0			Йозанан таллар
91	Дожарийн маьIна.	1	0	0			Барта хаттар.
92	ЦIердешнийн легарш.	1	0	0			Барта хаттар
93	Дацаран дакъалг **ца** цIердешнашца нийсайаздар.	1	0	0			Йозанан таллар
94	Ц1ердешнийн суффиксаш.	1	0	0			Йозанан таллар
95	ЦIердешнийн кхолладалар.	1	0	0			Практически болх
96	Цхьадолчу оьрсийн маттарат1еэцначу дешнийн нийсаяздар.	1	0	0			Барта хаттар
97	ЦIердешнаш грамматически таллар.	1	0	0			Йозанан таллар
98	**Шеран талламан болх «1алам»** И дош доца делахь а, шеен чулацам к1оргера болуш ду. Адамийн а, дийнатийн а, хьаннийн а дахар 1аламах хаьдда хила йиш йолуш дац. Самукъане, хаза б1аьсте чекхйелира. Т1ейеара беркате, йовха аьхке. Иза адамашна угар каде мур бу. Акхарой а, олхазарш а синтем боцуш лелара. Цара шайн б1аьста дуьненчу йевлла к1орнеш кхиайора, 1алашйора, уьш когайохуьйтура. Малх	0	1	0			Диктант

	гучуболлушехь, дохк д1адайра, баца т1ера тхин т1адамаш дакъаделира. Дерриг 1алам, малхана дела а къежаш, д1ах1оьттира. 1аламо шен къайленех пайдаоьцуьйтур бу массо а садолчу х1умане. (80дош.Хь. Хасаев)						
99	Г1алаташ т1ехь болх.Ц1ердашах 1амийнарг карладаккхар,т1еч1аг1дар.	1	0	0			
Карладаккхар (3 с.)							
100	Лингвистика.	1	0	0			Практически болх
101	Синтаксис а,пунктуации а.	1	0	0			Барта хаттар
102	Лексикологи.	1	0	0			Барта хаттар
Дерриг:		**92**	**6**	**4**			
ПРОГРАММИЦА САХЬТИЙН БАРАМ		102					

Хьехаран-методикин латтор

Дешархочунна:

1.Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. Соьлжа-Г1ала АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 2022 ш.

2.Учебник Овхадов М.Р., Махмаев Ж.М., Абдулкадырова Р.А., «Нохчийн мотт» 5 класс. Соьлжа-Г1ала АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 2022 ш.

3.Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. (Чеченско-русский словарь). – Грозный: ФГУП «ИПК «Грозненский рабочий», 2010. – 656 с.

Хьехархочунна:

1.Тимаев А.Д., Ирезиев С-Х.С-Э., Абубакаров А.Х. Практический курс морфологии чеченского языка. – Грозный: ФГУП «Издательский комплекс «Грозненский рабочий», 2012. –176 с.
2.Хьехархочунна г1оьнна «5-чу классехь нохчийн мотт хьехаран методически куьйгалла», Соьлжа-Г1ала АО «ИПК «Грозненский рбочий»- 2019
3.Эдилов. С.Э. Самукъане грамматика. 5-11 классашна дешаран пособи. (Занимательная грамматика.Учебное пособие для 5-11 классов). – Грозный: «Арфа-Пресс», 2012. – 368 с.
4.Эдилов С.Э. Ловзуш, Iема. Юьхьанцарчу классийн хьехархошна методически пособи. (Играя, учимся.Методическое пособие для учителей начальных классов). – Грозный: ГУП «Книжное издательство», 2007. – 430 с.
5.Эдилов С. Э. Изложени язйан 1амор. АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018. – 240 аг1о.
6.Эдилов С. Э. Сочинени язйан 1амор. АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018. – 160 аг1о.

Хаамийн-ресурсийн латтор

1.Нохчийн меттан лексикин-семантикин тезаурус (Лексико-семантический тезаурус чеченского языка)//URL: http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus
2.Образовательный портал «Чеченская электронная школа» //URL:https://desharkho.ru
3.Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь. Дикдошам //URL: https://ps95.ru/dikdosham/ru